

ZEMİN

"İnsan Hakları" Dosyası

*Uluslararası Af Örgütü'nden
Anne Burley ile Söyleşi
Emil Galip Sandalci ve
Merih Sezen ile Söyleşi
Mustafa Eryüksel ile Söyleşi
Kadınlar ve Hakları Üzerine
Sedef Öztürk
Cinse Açından da Özgür İnsan
Dr.Arslan Yüzcün*

İşçi ve Sendika Sorunları

*Oktay Kurtböke ile Söyleşi
Zafer Boyar ile Söyleşi
Sendikal Demokrasi ve
Yeni Tip Sendikacılık
 Mete Gönültaş*

Sosyalist Parti Tartışmaları

Kitap Eleştirileri

*"Dil ve Maddecilik" Dolayısıyla
Süleyman Bulut
Krizin İmkânları
Nurdan Gürbilek*

Tartışma

*"İdeolojilerin Sonu"nu
Haber Veren İdeoloji
Kürsat Bumin*

İnsan Haklarının Felsefi ve Sınıfsal Temelleri

ISKENDER SAVAŞIR

"**H**enüz devrimci bir sınıftan telaffuz ettiği insan hakları söylemi, burjuvazinin ideoloji alanındaki en büyük başarısıdır. Bu bakımdan insanlığın evrensel kültürel mirasına malolmuştur. Bu yüzden, bugün bütün ilerici/demokrat/sosyalist hareket ve söylemlerin insan hakları söylemine de sahip çıkması gerekir."

Sanırım bugün bu, birçok ilerici/demokratın ve hatta Marksistin tartışmasız katılacağı bir yargı. Yine de ve hatta özellikle de belki bu yüzden, bu yargının tarihsel bağlamının gözden geçirilmesinde yarar var.

İnsan hakları söyleminin insanlığın evrensel kültürel mirasının bir parçası olduğunu söylemekle, ister istemez, bu söylemin tek bir anlamı olduğunu, açık seçik birtakım talepleri dile getirdiğini (ya da öyle anlaşılması gerektiğini) iddia etmiş oluyoruz. Bu görüşe göre, insan hakları söylemi geçmişte bir sınıf mücadelesinin ürünü olarak dile getirilmiş olsa bile, anlamı bugünkü sınıf mücadelelerinden bağımsızdır. Aksine, bugün bu söylemin dile getirdiği haklar manzumesi, sınıf mücadelelerinin üzerinde yer alacağı zemini oluşturmaktadır. Bu anlamda, insan hakları söylemi sınıflararası bir uzlaşmayı temsil eder.

Bu görüşün tarihsel, pratik ve siyasal karşılıkları nedir?

İnsan hakları söyleminin temsil ettiği sınıfsal uzlaşmanın, söylemin dile getirildiği dönemde geçici kaldığını biliyoruz. Başka bir deyişle, insan hakları, onları ilk telaffuz eden ve sahip çıkanların gerçek çıkarlarını, dünya tasarılarını kaynaştırmadı. 18. yüzyılda insan haklarının görünürdeki zaferinden sonra, Tom Paine, Babeuf ve diğerleri, farklı farklı biçimlerde, kimi hayatının son günlerinde sefalet içersinde horlanarak, kimi giyotinde can vererek, bu zaferin kendi zaferleri olmadığını anladı. Bütün bu örnekler çok daha yaygın ve derin bir sınıfsal kopuşun işaretleriydi.

O halde şimdilik hiç değilse şunu söyleyebiliriz: Dile getirildiği tarihsel dönemde insan hakları söylemi birbirinden farklı (hiç değilse) iki sınıfsal kesimin haklarını dile getiriyordu. 18. yüzyıl sonu devrimlerinden kazançlı çıkanların ve yenilenlerin.

Bugün bu muğlaklığın aşılmış olduğunu, insan haklarının yaşayan bütün insanların haklarını dile getirdiğini, talep ettiğini söyleyebilmemiz için bir gerekçe var mı?

İnsan Hakları ve Demokrasi

Genellikle insan hakları söyleminin felsefi temellerini aydınlanmacı feylesoflarda, hatta daha da gerilerde, 17. yüzyılın büyük filozoflarında bulduğunu söylenir. Hangi anlamda doğrudur bu gözlem?

Kuşkusuz, "hak" kavramı bu dönemlere özgü bir kavram değil. 17. yüzyıl sonrasının hak kavramına katkısı, evrensellik vurgusu oldu. Herhangi bir insanın yapıp ettiklerinden bağımsız olarak, sadece insan olmasından ötürü sahip olduğu hakların telaffuz edilmesini mümkün kılan bir vurgu.

Hem 17. yüzyılda, hem de aydınlanmacılarda şu soru merkezi bir önem taşıyordu: Hangi özelliklerinden ötürü insanlar evrensel bazı haklara sahiptir? Bu yüzden, dönem düşünürlerinde haklar sorunu, daima insanın evrensel özünün ne olduğunu saptayabilme tartışmalarının bir anı olarak belirir. Bu özü ise, sözkonusu dönemde, -terimin nasıl tanımlanması gerektiği konusunda fikir ayrılıkları olsa da- akıl olarak, aklilik olarak adlandırıldığı-

nı biliyoruz. O kadar ki, bu düşünürler insan haklarından somut olarak ne anlaşılması gerektiğinin insanın doğasından hareketle mantıksal olarak türetilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir.

Ancak bu düşünürler, insanın doğası olarak gördükleri akli düzenden söz ederken, yaşanmakta olan somut, tarihsel gerçekliğin de akli olduğunu iddia etmiyorlardı. Bu anlamda hiçbir zaman verili düzenin savunucusu olmamışlardır. Aksine, "insanın akli doğası" onlar için verili düzene karşı açtıkları savaşta bir slogan işlevini görmüştür. Ancak bu yönelim, Descartes'dan Diderot'ya kadar aydınlanmacı tasarımı savunan bütün düşünürlerin, somut talepler uğruna verilen kitlesel mücadelelere belli bir kayıtsızlıkla yaklaşmalarına yol açmıştır. O kadar ki, siyasal düzlemde sözkonusu düşünürlerin hepsinde ortak olan en önemli özelliğin, aydın-despotlardan medet ummak olduğu söylenebilir.

Ancak bütün bunlara rağmen, gerek 18. yüzyıl sonu insan hakları bildirgelelerinde, gerekse 1790'ların heyecanlı günlerinin siyasal mücadelelerinde bu gelenekten hiç beklenmeyecek demokratiklikte taleplere rastlıyoruz. O kadar ki, Birleşik Devletler'in Bağımsızlık Bildirgesi, bu felsefi gelenekten devralınmış bütün temaları içermekle birlikte, bu gelenekten hiç beklenmeyecek bir biçimsel özellik taşır. Hitabet formunda yazılmış bildiri, yazarlarının haklılığını çıkarsama yoluyla kanıtlamaya kalkışmaz. "İnsanlığın genel yargısına duyduğu o yerinde saygı"dan dem vurur. Bildiride savunulan bütün o ilkeler sanki kendi başlarına yapılanların haklılığını kanıtlamaya yetmez. Doğuşunu ilan etmekte olan genç devlet kendi meşruiyetini akli bir düzende değil, kendi eşiti olarak gördüğü diğer devletlerin onayında aramaktadır.

Benzeri bir demokratik ruh, bir süre sonra, anti-Jakoben Babeuf'un "Eşitler Demokrasisi" tasarısına egemen olacaktır. Gerçi Babeuf'un ve Jakobenlerin düşmanı aynı düşmandı ama, Babeuf, "örf ve adetlerin yerine ilkeleri" geçirmek, "hümanizmanın yasalarına uymak, felsefenin vaadlerini yerine getirmek" isteyen

aydınlanmacı Robespierre'den çok farklı bir gelenekten ses vermektedir.

Bu radikal gelenek devrime kadar düşünce düzeyinde dile gelmek konusunda çok daha cılız kalmış, daha çok bir yorumlama tarzı olarak varolmuş ve ancak devrimle birlikte kendisini siyasal bir eylemlilik olarak ifade edebilmişti. O halde nasıl ayrıştırabiliriz bu radikal geleneği aydınlanmacılıktan? 18. yüzyıl radikalizmi, kimlerin tasarılarını dile getiriyordu?

İnsan Hakları ve Mülkiyet

Gerek aydınlanmacı, gerekse radikal gelenekler için mülkiyet, pratikte bütün insan haklarının temeli, onların maddi teminatıdır. Ancak bu söylem içerisinde baş köşeyi tutan bu kavramla ne kastedildiği "mülkiyet" in ne anlama geldiği alabilirdiğine muğlaktır.

İnsanı akıl olarak tanımlayan aydınlanmacı tasarı, aslında kişi ile gündelik çevresi, pratik hayatı arasındaki bütün tanımlayıcı/oluşturucu bağları koparma/çözme girişimidir. Bu yüzden aydınlanmacı bakışın gözünde hiçbir dünya parçası ayrıcalıklı bir statü kazanamaz; her şey aynı derecede dışsaldır. Bu tasarı emeği özgürleştirmeyi, işgücüne dönüştürmeyi öngördüğü gibi, mülkiyet üzerindeki bütün sınırlılıkları, mülkün geleneksel olarak içinde yer aldığı yükümlülükler bağlamını da ortadan kaldırmayı öngörür. Mülkiyet servettir; aldığı somut biçim ne olursa olsun (ürünler, toprak, başka insanların emeği), mülkü dilediğince kullanma hakkıdır.

Oysa terime için olan çağrışımın da gösterdiği gibi, mülkiyet, geleneksel olarak, çok daha farklı bir anlama gelir. Mülkiyet soyut ve hukuki bir ilişki olmadan önce, kişinin melekelerinin temelini oluşturan, emeğinin alacağı umut biçimi belirleyen ve ancak bu emek aracılığıyla varolan sınırlı bir dünyadır. Bu, geleneksel küçük üreticinin anlayışıdır. Bu anlayışa göre, kişi ile mülkü arasındaki ilişki öylesine yakın ve tanımlayıcı bir ilişki ki, mülkiyetin kişinin dünyadaki varoluş biçimi olduğu söylenebilir. Küçük üretici için mülkü ve özellikle de üretim araçlarının mülkiyeti, onun ürünleri aracılığıyla dünyaya açılma vasıtasıdır.

Geleneksel küçük üretici için özgürleşme ne anlama gelir?

Pre-kapitalist toplumlarda genel olarak ürününün tüketicisi önceden belirlenmiştir ve çoğunlukla da ürüne iktisat dışı yollarla el koyar. Bu önceden belirlenmiş tüketici, küçük üreticinin dünyaya açılmasının sınırlarını belirler, onun dünyasının aşılması ufkunu oluşturur.

Evrensel İnsan Hakları söyleminin iki kurbani. Tom Paine hayatının son yıllarını savunduğu devrimin önderleri tarafından horlanarak ve yoksulluk içerisinde geçirdi. Graceus Babeuf (sağda) ise burjuvazi ile zanaatkarlar ve esnaftan oluşan küçük üretici kesim arasındaki sınıfsal kopuşun en ileri noktasını temsil ediyordu. 1797 Mayıs'ında giyotinde can verdi.

İşte küçük üretici için özgürleşme, bu sınırların kalkması, ufkun aşılmasıdır. Önceden belirlenmiş bir tüketiciye iktisat dışı araçlarla mahkûm edilmiş olmaktan kurtulan üreticinin ürünü artık, potansiyel olarak, evrensel ticaret dolayısıyla bütün insanların gözünde değer kazanacaktır.

Bu yüzden Tom Paine ve Babeuf gibi radikaller için özgürlük düşüncesi, değer kavramı ile, erdemlilik ülküsün ile iç içedir. Oysa liberallerin en yetkin biçimini vereceği ve daha aydınlanma döneminde dile getirilmeye başlamış olan bir "gizli el olarak piyasa" anlayışı, tam da özgürlük ile kişisel erdemlilik arasındaki bu ilişkiyi koparmaya yönelikti. Bir yanda geleneksel anlamlar temelinde üretim araçlarının bireysel mülkiyetinin savunusu, öte yanda tarihte ilk kez olarak mülkiyetin servet olarak, daha teknik bir biçimde söyleyecek olursak, sermaye birikiminin ve yalnız sermaye birikiminin mantığına uygun olarak kavranması.

O halde şöyle özetleyebiliriz: 18. yüzyıl gerçekten de burjuvazinin altın çağıydı. Emek ve mülkiyet üzerindeki feodal sınırlama ve yükümlülüklerin kaldırılması, tarihte ilk kez özgür üreticiler toplumunun tasarlanabilmesini mümkün kıldı.

Ancak birbirleriyle bağlantılı iki farklı gerekçeden ötürü, bu düşünürlerin ufkuna dardı. Birincisi, kendi varoluş koşullarının yeniden üretiminin, daha o zamanlarda bile bireysel mülkiyet temelinde mümkün olamayacağını göremiyor, bir hasım olarak gördükleri devletin iktisadi işlevini net bir biçimde saptayamıyorlardı. Başka bir deyişle, devletin aynı zamanda üretim sürecini doğrudan doğruya denetlemeye ve düzenlemeye muktedir, yo-

gun bir sermaye birikimini temsil ettiğini ve kendi bireysel varoluşlarının bile ancak bu ölçekte tasarlanmış bir üretim temelinde mümkün olduğunu göremiyorlardı.

Buna kısmen bağlı olarak devlet karşısında giderek edilginleşen konumlarının iktisadi boyutunu tespit edemediler. Gerçekleştirdikleri siyasal devrim, mutlakiyetçi devleti mümkün kılan merkezileşmiş sermayenin el değiştirmesini sağladı. Bu süreç içerisinde burjuvazi kendi özgün mülkiyet anlayışının, ancak bir işgücü piyasası, bir can pazarı ile birlikte varolabilen kurumlaşmalarını oluşturdu.

Kapitalist üretim ilişkilerine özgü bu yeni mülkiyet biçiminin yeniliğini kavrayamadıklarındandır ki, küçük üreticiler ile kendilerinin "mülkiyet", "özgürlük" ve "eşitlik"le kastedtiklerinin, burjuvazinin insanlarla eşya arasındaki farkı hiçe sayan eşitlik anlayışıyla aynı şey olmadığını göremediler ve devrime burjuvaziyle birlikte yürüdüler.

İnsan Hakları ve Özgürlük

Ufkunun bütün darlığına karşın insan hakları söylemini savunan radikallerin çok net olarak gördüğü bir şey vardı: İnsanlar ancak ortak bir dünyayı paylaştıkları, kişiler birbirlerinin dünyalarının bir parçası olduğu sürece insan haklarından söz edilebilir. Bir başkasının hakkı, ancak söz konusu kişi benim dünyamın bir parçasıysa, yokluğu benim dünyamı da yoksullaştırırsa benim gözümde gerçeklik kazanabilir.

18. yüzyılın radikalleri, insan haklarını mümkün kılacak evrensel bireysel

mülkiyet ve devlet eliyle kolektif olarak denetlenen ticaret temelinde gerçekleşeceğini sanıyorlardı.

Onlar için ürünler, yüzyüze olmayan insanları, yine de birbirlerinin hayatlarının birer parçası kılabilen tek şeydi. Oysa kapitalizm, ürünlerle üreticileri arasındaki ilişkileri önmazcasına birbirinden kopardı. Bugün kullandığımız hiçbir eşyada bir başkasının emeğinin, umutlarının, tasarılarının, kısacası dünyasının izlerini göremiyoruz, bu yüzden ürünlerin üreticileri karşısında kayıtsızlığımız tam. İşgücü piyasasında daha fazla üretkenlik/daha fazla iktidar mantığının dışında girişilebilecek ortak tasarıların, ortak ürünlerin olanaksızlığı, diğer insan ilişkilerini de geçici sözleşmelere dönüştürüyor.

Ortaçağ filozofları iki özgürlük türü arasında bir fark gözetirlerdi: Kayıtsızlık özgürlüğüyle (ya da, tam kelime anlamıyla çevirecek olursak "farketmezlik" özgürlüğü) kendiliğindenliğin özgürlüğü. Birincisi, herhangi bir koşulun bulunması ya da bulunmaması halinin, nasıl davranacağımız için farketmemesi. İkincisiyse, davranışlarımızı yönlendiren ilkelerin bize dayatılmaması, kendimizden kaynaklanması.

Kapitalizm bize ikincisini vermeden birincisini verdi. Oysa evrensel insan haklarını mümkün kılacak olan, özgürlüklerin tam da tersine dağılımı. Birbirimize karşı kayıtlı kalacağımız, birbirimizi farkedeceğimiz, birbirimiz için farkedeceğimiz bir kendiliğindenlik. İnsan haklarının mad-

di temelini oluşturacak böylesi bir birlikteliğin hangi mülkiyet ve üretim biçimleri temelinde mümkün olacağını keşfetmek, bugün dünya sosyalistlerinin, özellikle de pratikte çözmeleri gereken en önemli sorunları. Bunu gözardı etmek, insan haklarının, mülkiyet ilişkilerini dönüştürmeyi hedeflemeden, yalnızca insan haklarından söz etmekle savunabileceğini ummak, Fransız Devrimi'nden neredeyse ikiyüz yıl sonra tekrarlanmaması gereken bir tarihsel hata. □

